

X. YÜZYILDA ÇİNLİLERİN VE ARAPLARIN TÜRKİSTAN'DA HÂKİMİYET MÜCADELESİ: TALAS MEYDAN MUHAREBESİ¹

Gülseri OKUDAN²

ÖZET

Türklerin İslamlaşması süreci Türk ve İslam tarihini derinden etkilemiş bir olaydır. Türkler İslam dinini kabul ederken farklı devletlerle farklı siyasi ve askeri düzlemlerde mücadele etmişlerdir. Türkistan coğrafyasında İslam'ın etkileri Hz. Muhammed'in başkanlığı sürecine kadar dayandırılrsa da en büyük etkileşimin Emevi ve özellikle Abbasi devleti döneminde yaşandığı bilinen bir gerçektir. Türk boyların Çin ve Arapların 750'li yıllarda dini ve siyasi çıkar sahasına dönüşen Türkistan'da İslam ile karşılaşmaları ve zamanla İslamlaşmalarıyla sonuçlanmıştır. Emevi ve Abbasi devletleri döneminde Türklerin İslam dininden haberleri olduğu bilinmektedir. İslam dini ile Türklerin tanışması ve kabul etme süreci her iki devletle de olan ilişkilerinde farklı bir süreç işlemiştir. Karluk boyu İslam dinini Türk dünyasına Orta Asya bağlamında girmesinde önemli siyasi ve askeri güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Karahanlıları oluşturan ve etkin bir güç olarak öncesinde kendi devletini kuran Karluklar başta olmak üzere, Yağma, Basmıl, Çiğil gibi Türk boylarının Türklerin İslamlaşmasına etkileri yadsınamayacak kadar mühimdir. Türk dünyası İslam dini ile Emevi devleti döneminde çok sağlam politikalar geliştiremeye de İslam dünyasından bir haber bir durumda da değildir. Emeviler dönemindeki siyasi politikalar ve tutumlar Türklerin İslam'a bakışını etkilemiştir. Ancak bu durum Abbasi devletinde değişim göstererek Karahanlıların temelini oluşturan boyların İslamlaşması ile sonuçlanmıştır. Talas savaşı zuhur edene değin geçen zaman zarfında Türk boylarının İslam dinin benimsemesi ve yeni bir siyasal oluşum kurması süreci üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karluk, Emevi, Abbasi, Karahanlı, 751, Talas

---

¹ Bu Makale 27-29 Ekim 2018 tarihleri arasında Manavgat-Antalya'da düzenlenen ASEAD 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

THE STRUGGLE OF THE CHINESE AND ARAB DOMINATION IN TURKISTAN IN THE X. TH CENTURY: THE TALAS WAR

ABSTARCT

The process of Islamization of Turks is an event that has deeply influenced the history of Turkish and Islamic history. While the Turks accepted Islam, they struggled with different states on different political and military levels. The effects of Islam in the geography of Turkestan although the presidency of Hz. Muhammad is based on the process, it is a known fact that the greatest interactions were experienced during the Umayyad and the Abbasid state. The Turkish tribes, which became religious and political interests of China and Arabs in the 750's, have met Islam in Turkistan and have resulted in Islamization in time. It is known that during the time of Umayyad and Abbasid States the Turks were aware of the Islamic religion. The process of meeting and accepting the Turks with Islam has been a different process in their relations with both states. Karluk is an important political and military power in the Turkish world in terms of entering the Islamic religion in the context of Central Asia. The effects of the Turkish tribes such as looting, Basmıl, Çığıl on the Islamisation of Turks are so important that they cannot be denied. Although the Turkish world did not develop a very solid policy during the time of Islam and the Umayyad state, it is not a news story from the Islamic world. Political policies and attitudes during the Umayyad period influenced the Turkish view of Islam. However, this changed in the Abbasid state and resulted in the Islamization of the tribes that formed the basis of the Karahanids. During the period until the Battle of Talas, the Turkish tribes have focused on the process of adopting Islam and establishing a new political formation.

Keywords: Qarluk, Umayyad, Abbasid, Karakhanids, 751, Talas

GİRİŞ

X- XIII. Yüzyıl Oğuz ve Türkmen Boyları arasında göçebe hayat süren gruplar dışında yerleşik ve yarı yerleşik yaşam tarzını benimsemiş olan gruplara da rastlanılmaktadır. Bu gruplar yerleşik Türkleri oluşturmaktadır.³ Bahsi geçen Türk boylarının, türlü sebeplerle Türkistan'dan muhtelif sahalara ve özellikle de Anadolu'ya göç etmeleri hadisesi üzerinde önemle durulmuş ve yerli –yabancı bilim adamları tarafından konu ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Anadolu'nun Türk iskân tarihi bakımından önemine dair de ayrı çalışmalar ortaya koyulmuştur. Oğuzlar harici kabul edilen ve zamanla Oğuzlarla karışıp kaynamış olan Uygur, Kırgız, Kıpçak, Karluk, Yağma, Çiğil, Kalaç (Halaç), ve Kanglı (Kanlı) gibi Türk boyları da zamanla Oğuzlarla birleşmiştir.⁴ Göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olan Türkler için bu göçler ve coğrafyalar boyların geniş bir sahaya yayılmasında etkili olmuştur. Türkistan'ın Müslüman Araplar tarafından fethi sadece Türk –İslam tarihi açısından değil netice itibarıyla tüm insanlık tarihi açısından ehemmiyetli bir durumdur. Göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olan Türkler için bu göçler ve coğrafyalar boyların geniş bir sahaya yayılmasında etkili olmuştur. Samaniler döneminde Samani ordusunun büyük bir kısmını oluşturan Türkler bu coğrafyada ilk kez İslam ile de karşılaşmıştır.⁵ Türkistan'ın Müslüman Araplar tarafından fethi sadece Türk –İslam tarihi açısından değil netice itibarıyla tüm insanlık tarihi açısından ehemmiyetli bir durumdur.

Türklerin, Araplar ile karşılaşması ve İslam dinini öğrenmelerini İslamlaşmanın başlamasında etkili olduğu kadar, Arapların Türkistan coğrafyasına gelmeleri Türkistan'a İslam'ın girmesini de kolaylaştırmıştır. Zira bu fetihler Türkler' in İslam dininin benimsemesinde etkili olmuştur. Orta Asya'nın fethi (VII. Asır) ve buna bağlı gelişmeler müstesna, Cahiliye Devri Türk- Arap siyasi, sosyal ve ticari münasebetleri hakkında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır. Arabistan coğrafi durumu hasebiyle göçebe Türkler için cazip bir saha oluşturmamaktadır.⁶ Nitekim tüm bu bilgilere rağmen Türklerle Araplar arasındaki ilk ilişkiler Cahiliye Dönemine kadar uzanmıştır.

³ S.G.Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef, Ahmad Anna Berdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s.141-142.

⁴ Cevdet Yakupoğlu, "Türkistan'ın Türk Boylarından Çiğiller ve Anadolu'da İskân İzleri", (y.y), tarihsiz, s.104-105.

⁵ Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c.I, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981, s.56.

⁶ Zekeriya Kitapçı, "Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi", *Genel Türk Tarihi*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.655-656.

Cahiliye Arap şiiri ve Darb-ı Mesellerinde (Atasözleri) Türklerden bahis edilmektedir. Cahiliye Devri Arap Şairlerinden Nabigtü'z –Zübyani, Hasan b. Hanzala, Semmah b. Dırar şiirlerinde, Türklerin cesaret ve kahramanlıkları üzerinde durulmaktadır. Sasani ordusu içinde asker olarak, hem Türkler hem de Araplar görev almaktadırlar. Bu görevleri vesilesi ile birbirlerini tanıma ve kültürlerini öğrenme fırsatı da bulmuşlardır. Ayrıca VII. yüzyıl'da Sasani İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu arasında süren savaşlarda Köktürkler, Hazarlar ve Avar Türkleri de önemli görevler üstlenmişlerdir. Cahiliye Devrinden itibaren Arapça şiir ve eserlerde Türkler daima Türk adı ile anılmışlardır. Hâlbuki daha önceleri Sakalar ve Hunlar diye anılan Türkler VI. Yüzyıl'da Köktürklerle birlikte anılmaya başlamıştır.⁷ Arap eserlerinde ismi geçen Türkler ilk defa İslam ile tanışma ve Arap kültürünü görme fırsatını Sasani ordusunda görev alarak bulmuşlardır. Bu durum Türklerin Araplar ile siyasi ve sosyal mecralarda karşılaşma durumunu da beraberinde getirmiştir.

Ceyhun Nehri (Amu Derya) gerçekten de Firdevsi'nin Şehnamesinde bildirdiği gibi çok eski çağlardan beri Ariler ve Turanîler arasında bir sınır teşkil etmektedir.⁸ Hz. Peygamberin Türkler hakkında söylediği çok sayıda hadis mevcuttur. Bunlardan bir bölümü mükemmel senetlerle Sahih-i Kütüb-ı Sitte ve diğer önemli hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bunlar haricinde Hz. Peygambere atfedilen ve Türkler aleyhinde olan birçok hadis de mevcuttur. Konu ile ilgili hadisleri üç bölümde tasnif etmek yerinde olacaktır.

Hz. Peygamber Türklerin savaşçı vasıflarına dikkat çekerek Türklerle mücadele ve savaş konusunda ashabını ve sonraki nesilleri uyaran onlarla iyi geçinmeyi tavsiye eden hadisleri; *“Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız.”* Türklerin fiziksel özelliklerini beyan eden hadisler; *“Siz küçük çekik gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, çehreleri sanki örs üzerinde dövülmüş ve üzeri derilerle kaplanmış sağlam kalkanlar gibi bir kavim olan Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.”* Giyim kuşamları ile ilgili hadisler: *“Siz kıldan örülmüş çorap giyen bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.”* Bunun haricinde Beni Kantura (Kanturaoğulları) olarak gösterilen Türklerin, Arapların elinden iktidarı alacaklarını ifade eden hadisler mevcuttur. Türklerin Irak ve el –Cezire'yi ele geçirip iktidarı Abbasilerden alacaklarını beyan eden hadislerde vardır. VII. Yüzyılda İran'da olduğu gibi Arabistan'da da Türk çadırı kullanılmaktadır.

⁷ Abdülkerim Özaydın, “Türklerin İslamiyet'i Kabulü”, *Genel Türk Tarihi c.III*, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.615-616.

⁸ Özaydın, 2002, s.617.

Hız. Peygamber'in de Hendek Savaşında Türk çadırında oturduğu rivayet edilmektedir.⁹ Ayrıca Hız. Peygamber zamanında Araplarla Türklerin askeri ve siyasi temaslarının olduğu hususunda klasik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat Hız. Peygamberin söylediği belirtilen rivayetlere bakılacak olur ise Hız. Peygamberin Türkleri tanıdığı kabul edilebilir.¹⁰ Hız. Peygamberin Türklere karşı dostane bir tavır içinde olduğu ve Müslüman Araplarında Türklere temkinli davranmalarını öğütlemiş olması Hız. Peygamberin Türkleri tanıdığı ve onlar hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.¹¹ Türkler ile iletişimleri olan Araplar Türk kültürünün etkilerini kendi bünyesine almıştır.

Türklerin İslam devleti ile siyasi etkileşimi Hız. Ömer döneminde gerçekleşmiştir.¹² Karahanlı Türklerinin İslamiyet'le ilk temasından önce Göktanı inancı haricinde Budizm, Zerdüştlük, Manihaizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi farklı dinleri de benimsemişlerdir. İslam'ın yayılmaya başladığı yıllarda Maverâünnehir'de birçok din bulunmaktaydı. Ancak Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinde eskiden inana geldikleri inançların etkisi olduğu da ileri sürülmektedir. Bunlardan en göze çarpanı Türklerin eskiden her şeye kadir olan ebedi Gök- Tanrı'ya inanmalarıydı. Bu sebeple Tanrı anlayışlarına ters düşmeyen İslam'ın getirdiği "Allah İnancını" kolay kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra İslam'ın "*cihat anlayışı*" ile Türklerin "*cihan hâkimiyeti anlayışı*" benzemektedir. Cihadın mükâfatları eski dinlerinden beri ahiret inancı olan Türkleri kendine çekmekteydi. Türk töresi (hukuk kuralları) ve İslam'ın koyduğu nizamda Türklerin İslamlaşmasında etkili olmuştur.

Türklerin İslam ile tanışmasında iki güçlü İslam devletinin politikaları da etkili olmuştur. Emevi devleti döneminde yaşanan İslam hareketleri ve fetihleri ile Abbasi devleti döneminde yaşanan gelişmeler Türkleri İslamlaşma sürecinin uzamasında etkili olmuştur. Bu süreçlerden ilki Emevi devleti ile yaşanan siyasi ve kültürel çatışmalardır. Ancak bu gelişmeler Türklerin Emeviler döneminde hiç İslam'a girmediği anlamında değerlendirilmemelidir.

---

⁹ Özeydın, 2002,s. 616-617.

¹⁰ Mevlüt Koyuncu, "Türkler ve İslam Dünyası", *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 597

¹¹ Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler Hız. Peygamber'in Nübüvvet Hayatı ve Orta Asya Türklüğü*, c. II, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2017, s. 166-167.

¹² Hasan Kurt, "Maverâünnehir'e İslam'ın Girişi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 489.

1. TÜRKLERİN EMEVİLER İLE MÜNASEBETLERİ

Hz. Hasan'ın halifelikten feragat etmesi üzerine, rakipsiz kalan Muaviye ülke genelinde merkezi idare ve iç güvenliği sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Muaviye Ziyad b. Ebih'i Irak valisi tayin ettikten sonra Horasan ve Mevr'e seferler düzenlemeleri için komutanlarını görevlendirmiştir. Horasan bölgesi ve Türkistan'a yapılacak akınlar için başlanacak bir konum olarak belirlenmiştir. Horasan'ın Fars çölü ve Gazne'ye yakın merkezi bir konumda olması ekonomik ve siyasi açıdan kıymetli idi.¹³ 674'te 24 bin kişilik bir ordu ile Ceyhun'u geçen Ubeydullah b. Ziyad Buhara üzerine yürümüştür. Buhara'da hüküm süren Kabac Hatun, Türklerden yardım istedi ise de gelen yardımcı kuvvetler bir başarı gösterememişlerdir. Kuşatma altındaki Buhara'yı kurtaramayacağını anlayan Kabac Hatun vergi ödemeyi kabul etmiştir. Bu süre içinde Emevi hanedanlığı içinde karışıklıklar yaşanmıştır. Bu gelişmeler ise Emevilerin bölgede kalıcılığına ket vurmuştur. Kuteybe Maveraünnehir'i fethetmek için Buhara halkına İslamlaştırma politikası uygulamıştır. Kuteybe bu düşüncesi doğrultusunda Buhara'ya bir cami yaptırmıştır. Bununla kalmayarak yönetimim eski yerel idareye bırakarak bölge halkının sevgisini kazanmaya çalışmıştır.¹⁴ Emeviler bölgede halkın tepkilerini kırmak ve kendilerini kabul ettirmek için çaba göstermişlerdir.

Emeviler döneminde Türklerin İslamlaşması büyük ve geniş kitleler halinde gerçekleşmemiştir. Emevi halife valilerinin tutumları, idarecilerinin tavırları da yine bu İslamlaşma sürecinin olumsuz seyretmesinde etkileri bulunmaktadır. Özellikle bölgeyi ele geçirdikten sonra İslam valileri dini cihanşümül bir hale getirmekten ziyade Türk ülkelerine yapılan akınları ganimet elde edecekleri bir bölge olarak görmekteydiler. Orduya sadece Arapların alınıyor olması ve divanlara sadece Arapların kaydedilir hale gelmesi Emevi devletinde düzenin bozulduğunun işaretleri şeklinde idi.¹⁵ Emevi komutanları fethettikleri bölgelerde Türklere karşı sert politikalar uyguluyorlardı. Bu ise Türklerin İslamlaşmasına engel teşkil etmekte idi. Maveraünnehir'in şüphesiz en önemli fatihi Kuteybe b. Müslim idi. (705) Horasan valiliği esnasında idari sahada ve askeri alanda büyük başarılar elde etmiştir.

¹³ İbn-i Havkal, *Suret el -Arz X. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s. 325-326.

¹⁴ Ali Aktan, *İslam Tarihi Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 287-288.

¹⁵ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2015, s. 58-59.

Türkler bölgenin hâkim gücü idi. Bu duruma rağmen Kuteybe b. Müslim Maverâünnahir'e seferler düzenlemiştir. Buhara'nın fethi ve şehre yerleştirilen İslam garnizonu Türkistan'a yapılacak akınlar için üs olarak kullanılacaktır. Semerkant için açılacak yol bu güzergâhtan geçmiştir.¹⁶ Semerkant Türkistan'a açılan önemli bir merkez konumunda idi.¹⁷ Emevilerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar, İslam hâkimiyetine karşı mukavemet gösteren Maverâünnahir sakinleri ile Araplar arasındaki farkı kaldırarak onları kazanmaya çalışmıştır.¹⁸ Emeviler döneminde Maverâünnahir'e İslam dini getirilmiştir.¹⁹ Bu süre içinde İslam bu coğrafyalarda azda olsa kabul görmüştür. İlk dönem de Emevilerin politikaları fetihlerin hızlı ve kalıcı olmasında olumsuz bir etki yaratır iken daha sonraki halifeler devrinde bu durum değişmeye başlamıştır.

Kuteybeden sonra Horasan valiliğine Yezid b. Müelleb atanmıştır. Emevi halifelerinden, Abdümelik b. Mervan döneminde Fergana'da dört- beş bin civarında Türk İslamlaşmıştır.²⁰ Dihistan'a hâkim olan Türk hükümdarı Su- Lu Kağan'a karşı seferler yapılsa da bir başarı elde edilememiştir. Bu dönemde Araplar ile Türkler arasında ciddi muharebeler yaşanmıştır. 722'de Hocend'in kuşatılması ve birçok Türkün kılıçtan geçirilmesi vakası da Türkleri İslamiyet'ten uzaklaştıran sebepler arasında sayılmaktadır. Emevilerin uyguladığı şiddet politikası ve baskı Türkler kadar bölgede yaşayan diğer kavimleri de rahatsız etmekte idi. 730-731 yılları arasında Türklerin Buhara'yı ele geçirmek için yaptığı saldırılar da Emeviler ile sorunlar yaşanmasında etkili olmuştur. Türk Arap mücadelelerinin en mühim noktasının Hazar- Arap mücadeleleri oluşturmakta idi. Musevi olan Hazarlar Arapların yayılmasını engellemekte idiler. Emeviler İçlerinde yaşanan Abbasi ihtilalına kadar güçlü bir şekilde diğer kavimlere nüfuz ederlerken yaşanan ihtilal ile hâkimiyetlerini geri dönüşsüz bir şekilde kaybetmişlerdir. Emeviler son dönemlerinde koyu bir Arap ırkçılığı ile siyasi hayatlarına devam etmeye başlayınca bu durum Arap olmayan Müslümanlar için büyük bir tehlike boyutuna ulaşmış durumda idi.

¹⁶ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 50-51.

¹⁷ Muhammed b. Ahmed el Mukaddesi, *Ahsenü't Takasim İslam Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 282-283.

¹⁸ Yazıcı, 2015, s. 60.

¹⁹ Ph. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 297-298.

²⁰ Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu Step Kahramanlarının İslam Dini İle Tanışmaları*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2013, s. 244-245.

Emevi devleti Horasan ve Maverâünnehir’de İslam’a giren ahaliden de cizye ve haraç vergisi topluyor idi. Bu durum Türklerin İslam’a girmeleriyle bir farklılığın yaşanmayacağı görüşünün doğmasına neden olmaktaydı.²¹ İslam bu nedenle Türklerin arasında hızlı yayılma fırsatı bulamamıştır.

Emevilerin son dönemlerinde Suriye’nin önemi azalmıştır. Ağırlık merkezi yönetim olarak Irak’ a kaymıştır.²² Emevi devletide Arap olmayan herkese köle gözü ile bakılması onların devlet içinde kaynaşmasına neden olmakta idi. Bu Abbasi ihtilalinin de temellerini oluşturdu. Abbasi devletinin kurulmasıyla Emeviler için sonun başlangıcı olmuştur.²³ Abbasi ihtilalinde Horasan halkını yanına almaya çalışan Abdullah b. Abbas, Horasan halkını yanlarına almaları gerektiğini savunmuş; *“orada kendilerini destekleyecek çok güçlü insanlar (Türkler) var, onların gönülleri geniş, kalpleri temizdir. Onların aşırı hevesleri yoktur ve düşman onları birbirine düşürememiştir. Bedenleri sağlamdır, görünüşleri heybetlidir, naraları korkunç ve konuşmaları uludur.”*²⁴ şeklinde ifadeler ile Türklerin kendilerinin safında yer almasını arzuladıklarını bildirmişlerdir.

Türkler ve Emevilerin etkileşimleri çok başarılı sonuçlar doğurmamıştır. Türkler kendilerine karşı uygulanan mevali politikasından rahatsız oldukları için uzunca bir süre İslam’dan uzak kalmışlardır. Emevilerin bu politikası siyasi olduğu kadar ekonomik gerekçelerde içermekteydi. Türklerin ise İslam’a geç girmesi İslam’ı ve İslam coğrafyalarını ekonomik, siyasi ve askeri yönden etkilemiştir. Emevi devlet adamlarının valilerini kontrol etmemesi ve valilerin yanlış politikaları Türklerin İslamlaşmasını geciktirmiştir. Emeviler döneminde de Türklerin bir kısmı İslam’ı kabul etmiştir. Ancak bu kabul süreci kitlesel bir hareket haline dönüşmemiştir.

²¹ Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler İslami Türk Tarihine Giriş*, c.I Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2015, s. 100-101.

²² İsmail Yiğit, “Emeviler”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 95.

²³ Zekeriya Kitapçı, *Emeviler Devri Arap Irkçılığı Orta Asya’da İslamiyet ve Türkler*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2015, s. 248-249.

²⁴ Zekeriya Kitapçı, *Türkistan’ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2014, s. 340-341.

2. TÜRKLERİN ABBASİLER İLE MÜNASEBETLERİ

Emevi devletinde 740 yıllarına doğru birçok huzursuzluk baş göstermişti. Bu süreçte Emevi hanedanının değişmesi ya da yönetim sisteminin değişmesi yerine artık yeni bir düzenin getirilmesi gerekliliği ortaya çıkmış idi. Abbasi ihtilalinin başında İran asıllı mevalilerin hoşnutsuzluğu en önemli gerekçelerden biridir. Sosyal olarak yaşanan gelişmelerde bu isyanın ortaya çıkmasında etkili gerekçelerden idi.

Emevilerin yönetimine karşı en büyük hoşnutsuzluk hiç şüphesiz, imparatorluk içinde Araplar ayrılan pay idi. Türkler ve İranlılar devletin yönetiminde etkin olamadıklarının ve kendilerine karşı yapılan siyasi ve sosyal ayrımcılığın farkında idiler. Bu ise onların Emevi devleti bünyesinde sürekli kaynaşmalarında etkili olmakta idi. 743'ten sonra da hanedanın gücü azalmıştır. Hişam'ın vefatında sonra Emevi hanedanlığında taht kavgaları başlamıştır. Bu gelişmeleri fırsat bilen Abbasiler Emeviler bünyesindeki mezhepleri ve kitlelerin ayrılıkçı hareketlerini desteklemişlerdir. 748- 749 yılları arasında Kufe'yi zapt ederek, Mervan'ı öldürmüşlerdir. Böylelikle Emevi hilafeti tarihe karışmıştır. İhtilalin başarılı olmasından sonra yönetime Abbasiler geçmişlerdir. Abbasiler devleti kurduktan hemen sonra fetih hareketlerine girişmişlerdir. Ebu Müslim Horasan'a gitmesi ihtilalin dönüm noktası olmuştur. 748'de Emevileri Horasan'daki güç ve yetkileri çökmüştür. Halife Memun'un ölümünden sonra kardeşi Mutasım halife olmuştur. Bu ise Türklerin desteği ile göreve gelen halifenin çeşitli Türk ülkelerinden askerler getirmesine neden olmuştur.²⁵ Bu askerler Abbasi devletinin sınırlarının güvenliği uç bölgelerden gelecek tehlikeler için askeri garnizon konumundaydı.

Avasım kelime anlamı olarak koruyan anlamındadır. Müstahkem mevkilerin düşmandan korunması için Hz. Ömer zamanından beri var olan bir askeri düzendir. Emevilerin iktidara geçmelerinden sonra da bu askeri sistem devam ettirilmiştir.²⁶ Avasım ve Semarra şehirleri bilakis Abbasi devleti döneminde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Türkler ile etkileşimleri sağlıklı olan Abbasi devleti Türklerin askeri gücünden yararlanmak istemiştir. Bunun üzerine de Avasım ve Semarra şehirleri kurarak Türkleri devlet bünyesinde kullanmışlardır. Bu gelişmeler Türklerin zamanla İslam'ı daha doğru bir şekilde anlamalarını sağlamıştır.

²⁵Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.I, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 35-37.

²⁶Hakkı Dursun Yıldız, "Avasım", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. IV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s.112.

3. ARAPLAR İLE ÇİNLİLERİN HÂKİMİYET MÜCADELESİ: TALAS MEYDAN MUHAREBESİ

İslam'ın Fergana'ya gelişi VIII. asrın başlarında gerçekleşmiştir. Daha önce bölgeye gelen Arap orduları kesin sonuçlar elde edememişlerdir. Onların bu başarısızlığında bölgedeki kitlenin İslam'a ve onun temsilcilerine karşı mukavemeti bulunmakla birlikte, İslam'ı temsil edenlerin tutum ve davranışları da etkili olmuştur. Kuşan İmparatorluğunun yıkılmasından sonra bu bölgede yabancı valilerin etkisi kırılmıştır.²⁷ Arapların Türk topraklarına yaptıkları akınlar bölgede karışıklığa neden olmuştur.²⁸ 833'te göreve gelen Mutasım'ın annesi Türk idi. Onun iktidarı 836'da Samerra devrinin başlamasına neden olmuştur.²⁹ Ancak bu durum dahi İslamın yayılmasına katkı sağlayamamıştır. Bölgeye gelen valilerin olumsuz tutumları bölgede İslam'ın yayılmasının gecikmesinde etkili olmuştur.

Karahanlılar, İslam ile Maveraünnehir bölgesinde Samanoğulları ile mücadelelere başladıkları dönemde (261-389\ 874-999) karşılaşmışlardır. Türk Hakanlığının İslam'ın doğusundaki Samaniler ile olan etkileşimleri İslam dinini tanımalarında etkili olmuştur.³⁰ Ancak her ne kadar İslamlaşma kolay gerçekleşmiş gibi anlatıla gelse de tarihi gerçekler o yönde bir seyir izlememektedir. Müslüman Araplarla karşılına çıkan İslam'ı ilk önce yadırgayan Türkler bu dini kabul etmemek konusunda direnmişler ve bu uğurda savaşmışlardır. Türklerde İslam'ı kabul ve tanıma süreç içinde gerçekleşmiştir.³¹ Karahanlıların İslamlaşmasından sonra da Samani devleti ile savaşlar devam etmiştir. Türklerin İslamlaşmasında Samani Devleti'nin ve Samani dervişlerinin rolü yadsınamayacak kadar çoktur.

Her ne kadar İslamlaşma kolay gerçekleşmiş gibi anlatıla gelse de tarihi gerçekler o yönde bir seyir izlememektedir. Müslüman Araplarla karşılına çıkan İslam'ı ilk önce yadırgayan Türkler bu dini kabul etmemek konusunda direnmişler ve bu uğurda savaşmışlardır. Türklerde İslam'ı kabul ve tanıma süreç içinde gerçekleşmiştir.³²

²⁷ Bumairimu Abdulkelimi, *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, 2006, s. 59.

²⁸ Wlhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 10-11

²⁹ Claude Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 100-101.

³⁰ Ömer Soner Huncan, "Ortak ve Farklı Yönleriyle Orta Asya' da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme", *Trakya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. VII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2014, s.77.

³¹ Nuerdun Ainiding, "Karahanlı Dönemi Uygur Türklerinde İslam Dini Eğitimi ve Din Adamları", s. 178.

³² Zamira Ahmedova, *Türklerin Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 2006, s.3-4.

Çinlilere karşı harp eden Türkler, İslam dini ile Gök Tanrı veya Şamanizm arasında benzerlikleri görmüşlerdir. Tek tanrıya inanış, kaza- kader anlayışı, cennet- cehennem gibi Gök Tanrı ve İslamiyet'in benzerliklerden etkilendikleri görülmektedir.³³ Türklerin X. Asırdan itibaren İslamı umumi ve milli bir din haline getirmeleri uzun süren bir tanıma süreci ile gerçekleşmiştir.³⁴ Türkistan'da Türklerin İslam ile tanışmaları Arap fatihlerin Maveraünnehir sınırına ulaştıkları döneme rast gelmektedir.³⁵ İslamlaştıran unsurlardan bölgeye ilk gelen Emeviler kurumsal anlamda kendilerini geliştiremedikleri için İslam'ın da bölgede yayılmasında çok etkili olamamışlardır.³⁶ Emeviler döneminde İslam'ın Türkler arasında yayılmamasının en önemli gerekçelerinden biri de Emevilerin uyguladıkları bir politika olan mevali politikasıdır. Mevali koruyucu, yardımcı, sahip, azat eden anlamlarına gelen bir kelimedir. İslam'ın ilk dönemlerinde koruma, kollama ve İslam'ı benimsetme anlamında kullanılan ve bu politika dâhilinde söylenen kavram Emeviler döneminde Arap ırkını üstün görme ve diğer milletleri küçümseme şekline dönüşmüştür.³⁷ Böylelikle Arap ırkına karşı bir nefret doğmuş ve İslam'dan uzaklaşma başlamıştır. Bu İslam ve Arap düşmanlığı ise ancak Abbasilerin ılımlı politikaları neticesinde düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Türklerin İslamlaşması uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. İslam'ın kabulünden sonra İslam dininin Türklerin hem siyasi hem de sosyal hayatlarında hâkim olmuştur.

³³ Zekeriyâ Kitapçı, "Türklerin Müslüman Oluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 455.

³⁴ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.514.

³⁵ Âdem Apak, "Emeviler Dönemi Türk- Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 578.

³⁶ Ömer Soner Hunkan, "El- Kandi Fi Zikri Ulemai Semerkand' da Türk Hakanlığı (Karahanlılar)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. IX, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2015, s. 5

³⁷ İsmail Yiğit, "Mevali", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 426-427.

Çinliler ile Araplar arasındaki savaşlar sadece ticaret yollarına hâkim olmak amacı ile yapılmamıştır. Çinliler ve Araplar arasında vukua gelen Talas savaşının en önemli nedenlerinden biri de Türkistan coğrafyası ve özellikle Batı Türkistan’da hâkim güç olmak amacıyla yaşanmıştır.³⁸ Müslüman Araplar, İslam dinini yaymak için Maverâünnehir’e seferler düzenlemeye başladığı sıralarda Çin’de T’ang Hanedanlığı 720-721 yılları arasında Araplara yenilen Türgiş Hakanlığına yardım etmekle meşhur komutanlardan Kuça valisi Kao Sien- Chih’yi görevlendirmiştir. Sien Chih, 748’de Tanrı Dağları’nın kuzeyindeki Tokmak’ı alarak Batı Türkistan’a giden stratejik mevkideki Taşkent hâkimini idam ettirmiştir. Babasının intikamını almak isteyen oğlu Ebu Müslim-i Horasani Yedisu ve Isık Göl civarında yaşayan Karluklardan yardım istemiştir. Bu gelişmelerin beraberinde bir tarafta Budizm’i yaymak isteyen Çin ve diğer tarafta İslam’ı yaymak isteyen Arap ordusu savaş meydanına gelmişlerdir.

Çin ordusu ile İslam ordusu Talas (Taraz) Nehri kıyısında savaşa tutulmuştur. Bu esnada Fergana Ordusu da Çinlilerin yanında yer almıştır. Ebu Müslim’in gönderdiği İslam ordusunun başında kumandan Ziyad b. Salih bulunmaktadır. Kuzeyden ise kendilerine yardıma Karluklar gelmiştir. Zilhicce 133’te (Temmuz 751) Talas Nehri kıyısındaki Atlah mevkiinde, beş gün süren savaşın son gününde, Karlukların, Çin’in arkasından saldırılarıyla iki ateş arasında kalan Çinliler ağır bir yenilgi almışlardır.³⁹ Karluklar, Orta Asya’da Müslüman ordularının Çinliler ile olan mücadelelerinde Arapların yanında yer alarak savaşın seyrinin değişiminde önemli derecede rol oynamışlardır.⁴⁰ Abbasi Ordusu Buhara’yı ele geçirdikten sonra Maverâünnehir’in geri kalanında da sükûneti sağlamıştır.⁴¹ Emeviler’in akabinde bölgeye gelen Abbasiler Nişabur gibi eyaletlere göçler ile de İslam’ın yayılmasında etkili olmuşlardır.⁴²

³⁸ Ertuğrul Ceylan, “Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet’in Çin’e Girişi”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Dil, Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 2016, s. 31

³⁹ Ahmet Taşağıl, “Talas Savaşı” *Diyanet İslam Ansiklopesi*, c XXXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s.501.

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, “Karluklar”, *İslam Ansiklopedisi*, c.VI, MEB. Basımevi, İstanbul, 1977, s.351.

⁴¹ R. Nelson Frye, *Bukhara The Medieval Avhievment (Ortaçağ Başarısı Buhara)*, çev. Hasan Kurt, Norman, 1965, s. 436.

⁴² İsmail Pırlanta, *Fethinden Samaniler Döneminin Sonuna Kadar Nişabur*, 2010,s. 158.

Arapların bölgeye yaptıkları harekâtlar siyasi olduğu kadar ekonomik ve sosyal çıkarlarda gütmektedir. Müslümanların Şaş ve Fergana'daki hâkimiyetleri, Maverâünnehir'in hâkimiyetinden kısa bir süre sonra hemen gerçekleşmemiştir. Bölge, Araplar için de doğudan gelebilecek saldırılar için bir üs konumunda olmuştur. Bununla birlikte bölgede İslam'ın yayılması içinde mücadeleler yaşanmıştır.⁴³ Karluklar için ise Türkişler nedeniyle tıkanmış olan batı yolu açılıp Balasagun'a kadar geniş bir bölge Karlukların hâkimiyetine girmiştir.⁴⁴ Türk coğrafyalarında yapılan fetihler Türklerin İslam'la tanışmasında önemli bir süreç oluşturmuştur.

Türklerin İslamiyet'e girişi bir anda değil yüzyıllar süren bir gelişme göstermiştir.⁴⁵ Abbasiler döneminde Türklerin kısa bir zamanda ve kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmelerinde ise Abbasilerin uyguladıkları olumlu politikalar ve Eski Türk dini Gök Tanrı'nın etkileri olmuştur. Türkler İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen yaşayış ve eski inançlarında pek fazla bir değişikliğe yönelmemişlerdir.⁴⁶ 349\ 960 yılında 200.000 çadırılık bir Türk halkının Müslüman olduğunu bildirilmektedir. Bu halkın Karahanlı Hanedanının hâkim olduğu yerlerdeki Türk kavimleri (Yağma, Karluk, Tuhsi, Çiğil) olduklarından şüphe duyulmamaktadır. Oğuzlar arasında da İslamiyet bu dönemden sonra bir yayılma göstermiştir.⁴⁷ Türk Kağanlıklarının ilk Müslüman soyunu da Karluklar oluşturmuşlardır.⁴⁸ Türklerin İslamlaşması Arap coğrafyalarının uzağında ve Arap egemenliğinin zayıfladığı dönemde gelişme göstermiştir.⁴⁹ Türklerin bu yüzyıllardan sonra yoğun bir şekilde İslamlaştığı görülmektedir.

⁴³ Hamilton Alexander Roskeen Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005, s. 18-19.

⁴⁴ Sencer Divitçioğlu, *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2016, s. 110-111.

⁴⁵ M. Serkan Taflıoğlu, "Modern Türk Tarihinde Türklerin Müslüman Oluşu", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c.IV, S.XVI, y.y, 2012, s.35.

⁴⁶ Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmesi ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.II, Sivas, 1998, s.410-411.

⁴⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s.50-51.

⁴⁸ Halil İbrahim Şener, "Karahanlılarda Dil ve Edebiyat", *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1498.

⁴⁹ Fuzuli Bayat, *Büyük Türk Bilgini ve Ansklopedisti Kaşgarlı Mahmut*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 21

Türklerin İslamiyet’i kabulünde bazı sorunlarla karşılaşmıştır. İslamiyet’le ilk karşılaşan Türklerin Talas Savaşından sonra yaşadıkları deneyimler sonucu İslamiyet’i kabule başladıkları bilinmektedir. Türklerin İslamlaşması zaman içinde gelişmiştir. Bu sürecin merhalelerle olduğu görüşü çoğu tarihçi tarafından kabul edilmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, Türklerin İslamlaşmasının iki yolla gerçekleştiği düşünmektedir. İlki kılıç zoru ile diğeri ise kendi istekleri ile olduğudur. Bu tezlerin türevleri; Türklerin Müslüman olmakla İslam’ı şereflendirdikleri, İslam’ın Türkleri şereflendiği hasleti, İslamiyet’in Türkler için hata olduğu, Türklerin milli kimliklerini İslam’la kaybettiği, Türklerin milli kimliklerini İslam sayesinde koruduğu ve Türklerin İslam’la medenileştikleri şeklindedir.⁵⁰ Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte hâkimiyet sahaları genişlemiştir. IX. yüzyılın sonlarına doğru doğan Satuk Buğra Han Samanilere yakın bölgelerde şehzadelik yaptığı için İslam ve Müslümanlar hakkında bilgi sahibi olmuştur.⁵¹ Karahanlıların İslamiyet ile tanışması X. Yüzyıla Uygur Devleti’nin dağılmasına rastgelen bir dönemde olmuştur.⁵² Uygur Devleti’nin dağılmasıyla pek çok Türk boyu Maverâünnehir’e doğru göç etmiştir.⁵³ Onuncu Yüzyıla geldiği zaman; Karluk, Yağma ve Çiğil boyları başta olmak üzere birçok Türk boy ve kabilesi İslam dinini kabul etmiştir.⁵⁴ 751 Talas Savaşı ile birlikte Karluklar başta olmak üzere birçok Türk boyu batıya doğru göç etmeye başlamışlardır. Böylelikle Batı Türkler için cazip hale gelmeye başlamıştır.⁵⁵ X. Yüzyılda Fergana’nın bütün ahalisi için İslam hâkim din haline gelmiştir.⁵⁶

⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XIII, Bolu, 2013, s.257.

⁵¹ Ömer Soner Huncan, “Satuk Buğra Han”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XXXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 181.

⁵² Buket Candan, “Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. IV, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Çankırı, tarihsiz, s.107-108

⁵³ Houarı Touati, *Orta Asya’da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktaş, Y.KY, İstanbul, 2004, s. 199.

⁵⁴ Zeki Tekin, *Türk Eğitim Tarihi*, Karabük Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Karabük, 2007, s.3

⁵⁵ Yaşar Bedirhan- Fatih Öztop, “İpek Yolu Bağlamında Göktürkler Devrinde Çin’in Türkistan’ı İstila Politikası”, *TİDSAD*, S.II, y..y, 2015, s. 304.

⁵⁶ Gülnisa Aynakulieva, “Fergana’da Yerleşim Yerleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 719.

Böylelikle İslam'ı kabul eden Türkler tarafından Meveraünnehir iskân edilmiştir. Türklerin askeri başarıları ve kahramanlıkları bölgede kolayca tutunmalarında da etkili bir unsur olmuştur.⁵⁷ Göçlerin neticesi olarak Maveraünnehir'de Türk hâkimiyeti de güçlenmiştir.

İslamiyet'in kabulünde kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok neden mevcuttur. Bu nedenlerden ilki olan kültürel nedenlerden bazıları; Gök Tanrı ile Allah inancının birbiri ile uyuşmasıdır.⁵⁸ Orhun Abidelerinde geçen; “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldık ta arasında insanoğlu kılınmış, İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş. Düzene sokuvermiş. Türk tanrısı mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etti*”⁵⁹ ifadeleri Tanrının varlığına inanan bir toplumun kendileri için tanrıları olduğunu düşünmeleri ve bu tanrının kendilerini koruduğuna inanmaları İslam'la gelen inanışlarla bağ kurmalarında etkili olmuştur. İslamiyet'in kabulün ekonomik gerekçeleri ise; hiç şüphesiz üretilen malların ortak pazarlarda pazarlanmasından dolaydır. Ekonomik hayatın ana damarlarından olan İpek Yolu Türkler ile Arapların ortak ticaret rotalarından biri idi. İpek Yolu Belh üzerinden günümüz Türkmenistan'ı eski Baktria'nın merkezi Mevr'e ulaşır. Oradan Bar Gölü güneyinden Turfan'a ulaşır ve Urumçi, Kulja, Alma- Ata ve Talas güzergâhıyla Meveraünnehir, Kaşgar ve Semerkant'a varır. Oradan da İran ve Anadolu'ya ulaşan⁶⁰ bu yol Türkler ve Arapların en önemli ticaret güzergâhlarından biri idi. Bu güzergâhta ticaret yapan iki kavim arasında siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimler İslam'ın Türkler arasında yayılmasında etkili olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabulündeki siyasi gerekçeler ise; Emeviler dönemine değin uzanan bir siyasi gelişme süreci ile açıklana bilinir. Türkler'in İslam ile en yoğun şekilde karşılaşmaları ise Abbasiler dönemine rast geldiğinden söz etmiş idik. Bununla birlikte VIII. asrın başlarından itibaren Çin'in Türkistan coğrafyasına girmeye çalışması ve Türk boylarının bu asimilasyon karşısında direnişleri, Türklerin İslam'a karşı olumlu duygular beslemesinde etkili olmuştur.

⁵⁷ Gürhan Bahadır, “Ortaçağ Anadolu'sunda Türk- İslam Medeniyetinin Oluşması (636-1100)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XVI, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Antakya, 2011, s.117-118.

⁵⁸ Özgür Türker, “Türklerin Araplarla İlk Münasebeti ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci”, tarihsiz, s.8-9

⁵⁹ *Orhun Abideleri*, haz. Muharrem Ergin, Hisar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 23-24.

⁶⁰ Nebi Bozkurt, “İpek Yolu”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 371.

Çin tahakkümünü kırmak ve Çin'in Türkistan ve Maverâünnehir'de hâkim güç olmasını engellemek amacıyla Türkler Araplarla birlikte hareket etmişleridir.⁶¹ Çin ile olan bu mücadeleleri zamanla Türklerin Araplar ile ilişkilerini geliştirmelerinde ve İslamlaşmalarında etkili olmuştur.

Karahanlı ailesinin bir Samani emiri ile karşılaşması, onun bir süre aile fertleri ile arasında ikameti ve bunu takriben İslam davetçilerinin de bölgeye gelmesi ile birlikte Satuk Buğra Han'ın da İslamiyet'i kabul etmesi Karahanlı Devletinin İslamiyet'i kabul eden ilk hükümdarı olmasına neden olmuştur.⁶² Milletine hak dinini tanıtan Satuk Buğra Han'ın büyüklüğüne kahramanlığına yaklaşacak kimsenin bulunmadığını ifade eden Ligeti bütün kavmiyle İslamlık safına geçen göçebe hükümdarı 950'li yıllarda İslamlaştığını ifade etmektedir.⁶³ Özellikle Satuk Buğra Han ve oğlu Baytaş Musa Han zamanında Karahanlı Devletine bağlı boyların çoğu İslamlaşmıştır. Kaynakların da ortak olarak ifade ettikleri 950'li yıllar artık İslam'ın Türkistan'a yerleşmeye başladığı dönem olarak adlandırmak yerinde olacaktır.⁶⁴ Karahanlı Hanedanlığı halkları arasında İslamiyet, birçok yenilikle birlikte ideolojik ve örfi bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Türkler İslam ile eski Türk ananelerini sentezlemişler ve yeni bir kültür ortaya çıkarmışlardır.

Talas Savaşı ile birlikte Çinliler Orta Asya'dan çekilmişlerdir.⁶⁵ Bu durum Türklerin hâkimiyeti güçlendirmiştir. İslamiyet Karahanlı Devleti'nin dini olmuştur.⁶⁶ Talas Savaşından sonra Abbasilerin doğuda izledikleri politikaların bir sonucu olarak Türkler ve Araplar yakın ilişkiler kurmuşlardır.⁶⁷

⁶¹Özgür Türker, tarihsiz, s. 10-11.

⁶² Ali b. Salih el Muheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu, *Mecelletü Camiati'l-İmam Muhammed b. Suud'il - İslamiyye Dergisi*, S. XVI, Sivas, tarihsiz, s.5-6.

⁶³ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, c.I, çev. Sadrettin Karatay, M.E. Basımevi, İstanbul, 1990, s. 174-175

⁶⁴ Ahmet B. Ercilasun, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", *Türkler Ansiklopedisi*. c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1441

⁶⁵Varis Çakan, "Orhun Uygur Devleti'nin Ordusunun Silahlanması ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *TSA Dergisi*, S.X, y.y, 2006, s.165-166.

⁶⁶ Kamil Şahin, "Karahanlılar Dönemi Darül Merda Hastanesi, Vakfıyesi", *Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. XV, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Antalya,1982, s. 231.

⁶⁷ Saffet Sarıkaya, "Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri ve Önemi", *Türkler Ansiklopedisi* c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 941.

Karahanlı Devleti bünyesindeki boylar ile kaçınılmaz olarak hızlı bir şehirleşme yaşamışlardır ve Sünni Müslümanlar olarak Abbasi Halifeliği tarafından tanınmışlardır ve İslam hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.⁶⁸ Böylelikle İslam'ı yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Genel itibarıyla yapılan değerlendirmelerde İslamlığı umumi ve milli bir din haline getiren Türkler, Köktürklerden sonra sağlam bir siyasi birlik oluşturamamışlardır. Türklerin arasında İslam'ın yayılmasında Türklerin gösterdiği müsamaha önemli bir ölçüdür.⁶⁹ Türklerin İslamlaşma devrinde kendilerini nasıl tanımladıkları hususuna gelince Türkler İslamlaşır iken kendi milli kimliklerini de korumaya gayret göstermişlerdir.

Bu dönemde Türk devletleri, "Türk" kelimesini hem geniş hem de dar anlamda kullanmışlardır. Boy isimleri değiştirilmeden kullanılmıştır. Bunun örnekleri olarak da boy isimleri olan Çiğil, Yağma, Oğuz ve Kırgız isimlerini kullanmaya devam etmişlerdir.⁷⁰ Boylar her ne kadar İslam dinini kabul etse de siyasi isimlerini kullanmaktan vazgeçmemiş görünmektedirler. Türklerin milli kimlikleri ümmet çatısı altında erimelediği gibi birçok Türk devleti İslami Türk devleti olarak uzun yıllar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Maveraünnehir' de İslam dini ve medeniyeti kuvvetlenmiştir ve Türklerin de bu medeniyet dairesi içerisinde yer almıştır. İslam hem Müslüman Türk fatihler hem de ticaret kervanına katılan Müslüman âlimler vasıtasıyla Maveraünnehir'de büyük bir yayılma göstermiştir. Türkler kendi ırkdaşlarının da Müslüman olması için uzun süre mücadele etmişler ve bu bölgelere de seferlerde bulunmuşlardır.⁷¹ Maveraünnehir'de Hun ve Köktürklerden sonra İslam devrinde ikinci kez Türk iskânına açılan şehirler Buhara ve Semerkant olmuştur. Karluk Türklerinin hâkimiyeti ile bölge yeniden Türk iskânına açılmış bulunmaktadır.⁷²

⁶⁸ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 226-227.

⁶⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20-21

⁷⁰ Mehmet Öz, "Tarih Perspektifinden Türk Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.VIII, Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Yayınları, Ankara, 2008, s. 222

⁷¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s. 164.

⁷² Mustafa Demir, "Türk- İslam Medeniyetinde Şehirleşme", *İslami Araştırmalar Dergisi*, S.I, c.XVI, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 163-164.

X. Asrın geri kalan kısmında ve bütün XI. Asır boyunca, Çu ve Talas ovalarıyla birlikte batı tarım vahaları Müslüman olmuştur ve Karahanlı prensleri arasında paylaşılmıştır.⁷³ Karahanlılar, Altay Dağları'nın güney yamaçlarından inmişlerdir ve iki önemli kentleri vardır. Bunlar; Satuk Buğra Han'ın başkent yaptığı Kaşgar ve değeri ise oğlu Buğra Han Harun'un yönettiği Çu'nun kuzeyinde yer alan Sogd kuruluşu Balasagun'dur.⁷⁴ Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın (ö. 955/ 959) İslamiyet'i kabulünün ardından Orta Asya'daki bu devlete bağlı boylar İslamiyet'e girmeye başlamışlardır.

Önceleri Balasagun ve Kaşgar civarında etkili olan Karahanlılar, sonradan doğuda 921'de Hotan'ı ve Uygur sınırını; kuzeyde 999 Samanilerden Batı Türkistan'ı, ele geçirmiş, böylelikle Karahanlı Devletinin sınırları batıda Aral Gölü'nden, doğuda Doğu Türkistan'ı da içine alarak Lob Gölüne, kuzeyde Balkaş Gölüne ve güneyde ise Pamir Dağlarına kadar genişlemiştir.⁷⁵ İslamiyet'in kabulü ile Samaniler ile münasebetleri iyi olan Karahanlı Devleti'nin Buğra Han Harun döneminde Buhara'yı ele geçirme girişimleri neticesinde iki devletin ilişkileri bozulmuştur.⁷⁶ 990' da Türkler Buhara'yı ele geçirmişlerdir ve 999'da Samani iktidarına son vererek artık batıya doğru yönelerek⁷⁷ çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve bu coğrafyayı siyasi ve kültürel alanda hâkimiyetleri altına almışlardır.⁷⁸ Talas savaşı ortaçağ Türkistan'ında siyaset, askeri düzen, ekonomi ve toplumsal hayat gibi pek çok değişikliğin yaşanmasına neden oldu.

⁷³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Reşat Uzmen, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2014, s.174-175.

⁷⁴Jean Paul Roux, *Türkleri Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 193.

⁷⁵ Akartürk Karahan, "Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.III, Türkiye, 2014, s. 14-15.

⁷⁶ Barthold, 2015, s. 14-16.

⁷⁷ Will Durant, *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s.31-32.

⁷⁸ Savaş Maraşlı, "Türk Alp Geleneğinin Ortaçağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları", *Siberian Studies Dergisi*, S.III, y.y, 2013, s. 19.

SONUÇ

Türklerin İslamlaşma süreci farklı dönemlerde farklı bir süreç içinde ilerlemiştir. Türklerin İslam dini hakkındaki ilk izlenimlerini Hz. Peygamber dönemine kadar götürebilmekteyiz. Türklerin Hz. Peygamber ve Hulefay-ı Raşidin döneminde İslam dininden haberdar olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu dönemde Türklerin İslamlaşmamasında İslam'ın bölgeye geç gelmesi ve Türklerin eski Türk dinine mensup olmasının da etkisi vardır. Türklerin Emevi devletinin hâkimiyeti döneminde ise İslam dinine karşı duruşunun siyasi ve diplomatik birçok gerekçesi vardır. Bu gerekçeler arasında en önemlisi mevali politikasıdır. Bu politika Türklerin İslam dinine karşı tavır almasına neden olmuştur. Daha sonra Emevi valilerinin Türklerden vergi toplarken sert politikalar uygulaması da etkili olmuştur. Abbasiler döneminde İslam'ın yayılmasında Abbasilerin Türklere karşı takındığı tavırlarında etkisi büyüktür.

Talas savaşı Türklerin kitleler halinde İslamlaşmasında yaşanan en mühim olaylardan biridir. Savaş direkt olarak Türkler ile Araplar arasında cerayan etmemiştir. Dönemin iki önemli siyasi gücü olan Çin ve Abbasi devleti arasında yaşanmıştır. Çin, Türkistan'da Budizm'i yaymak için sefere başladığında Araplar da güneyden İslam'ı yaymak için harekete geçmişlerdir. Böylelikle dönemin iki büyük dini ve siyasi gücü Talas suyu kenarında yaptıkları savaşta Karluk boyunun yardımını alan Abbasiler, Çin'i mağlup ederek Türkistan'dan çekilmesini sağlamışlardır. Böylelikle de İslam Türklerin arasında hızla yayılmıştır.

Karahanlı devleti ise bu İslam devletinin Türkistan'da en önemli siyasi yapısını oluşturmuştur. Karahanlı devletini oluşturan boyların İslam devletleri ile olan münasebetleri Karahanlıların güçlü bir siyasi yapı oluşturarak İslam dini ve kültürünün Türk kültürü ile mezcedilerek kendisinden sonra kurulacak Türk- İslam devletlerine siyasi, askeri, eğitim, kültür ve daha pek çok alanda temel olacaktır. Talas Meydan Muharebesi Türklerin yeni bir dini hayatla beraber yeni siyasi ve idari yapılar oluşturarak Türk – İslam devletlerinin her alanda köklü yapılar oluşturmasında temel oluşturmuşlardır.

Türklerin Müslüman olmasında Samani devleti ile olan ilişkilerin de önemi yadsınamaz. Türk devlet adamları ve askerlerinin Samaniler bünyesinde çeşitli görevler ifa ediyor olması da İslam dini ile tanışmalarında etkili bir unsur olmuştur. Türk boylarını İslamiyet'e iten sebepler arasında Çin tarafından sürekli sıkıştırılmaları ve baskı altında tutulmaları da vardır. Türk boyları İslam dinini bilim adamları, tacirler ve fetih politikası izleyen devlet adamları vasıtasıyla öğrenmişlerdir.

Talas Meydan Muharebesinde Türkistan'ın gelir kaynakları ve ekonomik zenginliğine hâkim olmak isteyen Çin ve Arap devleti yaptıkları mücadelenin sonunda Türkistan'ın iç meselelerinin daha da karmaşık bir hal almasına sebep olmuştur. Ancak İslam devleti Türk dünyasına İslam dinin yaymaya başlamasıyla birlikte askeri, ekonomik ve siyasi sahada kendisine çok sağlam bir güç unsuru olan Türklerin belli bir kesimini bağlamıştır. Bu durum ilerleyen yıllarda İslam dünyasının siyasi, askeri, sosyal ve ilmi sahada süratle gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Agacanov S. G, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef, Ahmad Anna Berdiyev, I. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.

Ahmedova Z, *Türklerin Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 2006.

Anadol C, *Tarihe Hükmeden Millet Türkler*, I. Baskı, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2006.

Aktan A, *İslam Tarihi Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar*, IV. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013.

Abdulkelimi B, *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, 2006.

Ali b. Salih el Muheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu, *Mecelletü Camiati'l -İmam Muhammed b. Suud'il - İslamiyye Dergisi*, S. XVI, Sivas, tarihsiz.

Apak A, "Emeviler Dönemi Türk- Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Ainiding N, "Karahanlı Dönemi Uygur Türklerinde İslam Dini Eğitimi ve Din Adamları".

Aynakulieva G, "Fergana'da Yerleşim Yerleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Barthold W, *İlk Müslüman Türkler*, haz. Nurer Uğurlu, I. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2015.

- Bahadır G, “Ortaçağ Anadolu’sunda Türk- İslam Medeniyetinin Oluşması (636-1100)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XVI, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Antakya, 2011.
- Bedirhan Y.- Öztop F, “İpek Yolu Bağlamında Göktürkler Devrinde Çin’in Türkistan’ı İstila Politikası”, *TİDSAD*, S.II, y..y, 2015.
- Bozkuş M, “Türklerin İslamiyet’i Kabul Etmesi ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.II, Sivas, 1998.
- Bozkurt N, “İpek Yolu”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- Cahen C, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, I. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Ceylan E, “Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet’in Çin’e Girişi”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Dil, Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 2016.
- Candan B, “Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. IV, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Çankırı, (t.y).
- Çakan V, “Orhun Uygur Devleti’nin Ordusunun Silahlanması ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. X, y.y, 2006.
- Divitçioğlu S, *Ortaçağ Türk Toplulukları Hakkında*, I. Baskı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2016.
- Durant W, *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, I. Baskı, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.
- Demir M , “Türk- İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, S.I, c.XVI, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, sa. 156-165.
- Ercilasun A. B, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Grousset R, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Reşat Uzmen, VIII. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Frye R. N. , *Bukhara The Medieval Avhievement (Ortaçağ Başarısı Buhara)*, I. Baskı Çev. Hasan Kurt, I. Baskı, Norman, 1965.

Gibb H. A. R, *Orta Asya 'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, I. Baskı, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005.

Golden P. B, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, V. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Hitti Ph. K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Huncan Ö. S, “Ortak ve Farklı Yönleriyle Orta Asya’ da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme”, *TÜEFD*, S. VII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2014.

....., “El- Kandi Fi Zikri Ulemai Semerkand’ da Türk Hakanlığı (Karahanlılar), *TÜEFD*, S. IX, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2015.

....., “Satuk Buğra Han”, *DİA*, c.XXXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

İbn-i Havkal, *Suret el Arz -X. Asırda İslam Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, I. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

Kitapçı Z, *Emeviler Devri Arap Irkçılığı Orta Asya'da İslamiyet ve Türkler*, I. Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2015.

....., *Yeni İslam Tarihi Ve Türkler İslami Türk Tarihine Giriş*, c.I I. Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2015.

..... *Yeni İslam Tarihi ve Türkler Hz. Peygamber'in Nübüvvet Hayatı ve Orta Asya Türklüğü*, c. II, I Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2017.

....., *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*, I. Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2014

.....*Türkler Nasıl Müslüman Oldu Step Kahramanlarının İslam Dini İle Tanışmaları*, I. Baskı, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2013.

Karahan A, “Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.III, Türkiye, 2014.

Kitapçı Z, ”Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi”, *Genel Türk Tarihi*, c.III, Edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Kitapçı Z, “Türklerin Müslüman Oluşu”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Koyuncu M, “Türkler ve İslam Dünyası”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 336-351.

Kurt H, “Maveraünnehir’e İslam’ın Girişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa 279-289.

Ligeti L, *Bilinmeyen İç Asya*, c.I, çev. Sadrettin Karatay, I. Baskı, M.E. Basımevi, İstanbul, 1990.

Maraşlı S, “Türk Alp Geleneğinin Ortaçağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları”, *Siberian Studies Dergisi*, S.III, y.y, 2013, sa. 17-42.

Muhammed b. Ahmed el Mukaddesi, *Ahsenü't Takasim İslam Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, I. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

Sarıkaya S , “Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri ve Önemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 941-963.

Şahin K, “Karahanlılar Dönemi Darül Merda Hastanesi, Vakfıyesi”, *Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. XV, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Antalya,1982, sa. 299-244.

Şener H. İ, “Karahanlılarda Dil ve Edebiyat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 1498-1513.

Sümer F, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, I. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

Orhun Abideleri, haz. Muharrem Ergin, I. Baskı, Hisar Yayınları, İstanbul, 2003.

Ocak A. Y, “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XIII, Bolu, 2013, sa.251-260.

Özaydın A, “Türklerin İslamiyet’i Kabulü”, *Genel Türk Tarihi*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 615-649.

Pırlanta İ, *Fethinden Samaniler Döneminin Sonuna Kadar Nişabur*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2010.

Roux J. P, *Türkleri Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan, XI. Basım, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015.

Tekin Z, *Türk Eğitim Tarihi*, I. Basım, Karabük Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Karabük, 2007.

Togan Z.V. , *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c.I, I. Basım, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981.

Touatı H, *Orta Asya'da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktay, I. Basım, Y.KY, İstanbul, 2004.

Turan O, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, I. Basım, İstanbul, 2015.

..... *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Yayınları, I. Basım, İstanbul, 2009.

Taflıoğlu M. S, “Modern Türk Tarihinde Türklerin Müslüman Oluşu”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c.IV, S.XVI, y.y, 2012, sa. 31-42.

Taşagül A, “Talas Savaşı” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* c. XXXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, sa.501.

Turan O, “Türkler ve İslamiyet”, *Türkler Ansiklopedisi* c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 290-304.

Türker Ö, “Türklerin Araplarla İlk Münasebeti ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci”, tarihsiz, sa. 1-14.

Yakupoğlu C, “Türkistan'ın Türk Boylarından Çiğiller ve Anadolu'da İskân İzleri”, tarihsiz.

Yazıcı N, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2015.

Yiğit İ, “Emeviler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, sa. 87-104.

....., “Mevali”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* c. XXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, sa. 424-426.

Yıldız H. D, “Abbasiler” *İslam Ansiklopedisi*, c.I, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998,sa. 31-48.

....., “Avasım”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. IV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, sa.111-112.

Yıldız H. D, *İslamiyet ve Türkler*, I. Baskı İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.